

Haldagerlille

Skelgrøfter fra middelalder og renæssance & 17-1800-tals aktivitet

Bygherrerapport

Udgravningsfeltet set fra nordvest med Haldagerlille Kirke i baggrunden.

J.nr. Næstved Museum 2007:163 Haldagerlille
Haldagerlille sogn, 040506, Øster Flakkebjerg Herred, tidl. Sorø Amt.
Matr.nr. 21b og 21c, Haldagerlillevej 7B og 7C, Haldagerlille by, 4250 Fuglebjerg.

For rapporten, daglig leder, BA Kim Christoffersen, Næstved Museum.

Indholdsfortegnelse

Resumé

Undersøgelsens resultater

Undersøgelsens baggrund

Topografi

Andre fortidsminder i området

Metode

Data

Tidstavle

Litteratur

Resumé

Ved udgravning af et 400 m² stort areal umiddelbart nordvest for Haldagerlille kirke fremkom et kraftigt grøftsystem fra tidlig middelalder. Endvidere fremkom skelgrøfter, der formentlig har været toftgrænser, formodentlig fra renæssance/nyere tid. Øvrige spor viste omfattende aktivitet fra overgangen mellem 17- og 1800-tallet, affaldsgruber med keramik, glas, tegl og knogler, en formodet bondetegløvn, en kalkgrube og lertagningsgruber.

Undersøgelsens resultater - detailgennemgang

Det undersøgte felt udgjorde ca. 400 m², hvor der blev fundet i alt 111 anlæg.

Stolpehuller og mulige stolpehuller udgjorde henholdsvis 19 og 15 anlæg. Der blev fundet 5 lertagningsgruber, heraf 3 der senere var anvendt som affaldsgruber. 10 anlæg er tolket som skelgrøfter. Udefinerbare gruber og nedgravninger udgjorde 14 anlæg. 7 anlæg tilhører en ovnkonstruktion. 2 anlæg er rester af kogestensgruber el. ildsteder. 1 anlæg er tolket som en nedgravning, der senere er udnyttet som affaldsgrube. 1 anlæg er et nedgravet dyr. 1 anlæg er en kalkgrube og 1 anlæg en mulig kalkgrube. Endvidere fandtes et anlæg til bearbejdning af jern og et større anlæg med kulturlag.

31 anlæg er kun beskrevet i fladen, 1 anlæg kunne ikke erkendes i snit, og 2 anlæg er ikke undersøgt.

Der er 62 fundnumre, der fordeler sig således: Keramik 30, knogle 11, metal 5, tegl 4, glas 3, flint 3, trækul 2, slagge 2, læder 1, brændt ler 1.

Grøfterne

I feltets nordvestlige og centrale del fandtes i alt 5 enkeltforløbende grøfter (A8, A11, A23, A66 og A35). Tre af de enkeltforløbende grøfter er orienteret nord – syd (A11, A23 og A35), en er orienteret øst – vest (A 66) og en er orienteret nord – syd med en kort vinkelbøjning i vestlig retning (A8).

A23 og A66 danner en næsten ret vinkel.

I feltets syd-østlige del fandtes en øst-vestgående grøftgruppe, der fremtræder forskellig fra de enkeltforløbende grøfter. Grøftgruppen består af 5 grøfter (A89, A95, A99, A101 og A102) og domineres af de to brede grøfter, A89 og A95.

De enkeltforløbende grøfter

De enkeltforløbende grøfter er relativt smalle og med relativ ringe dybde under undergrundsniveau.

Den bredeste af grøfterne er A66 med en bredde på op til 64 cm. For de øvrige 4 grøfter varierer bredden mellem 20 – 50 cm. Dybden i grøfterne varierer mellem 2-4 cm i A8 op til 20 cm i A 23. Fyldet er relativt ens, gråbrunt, humøst, leret sand, der kan være lysere eller mørkere og eventuelt være iblandet noget undergrundsler. Det er småt med fundmateriale fra grøfterne. I A11 er fundet en lille stump rødbrændt keramik, glaseret på begge sider (x 13), nister af trækul og brændt ler, samt lidt knogle, både i fyld og flade. En undtagelse er, hvor A23 og A66 løber sammen under gruben A110. Her ses en del fundmateriale i form af glas, keramik og knogle, som formentlig stammer fra tildækning af grøfterne og gravning af A110. De enkeltforløbende grøfter tolkes som skelgrøfter. De øst-vest- eller nord-syd-gående forløb indikerer at der er tale om grænsedragninger, formentlig grænser mellem tofter eller en opdeling af toften. Der synes kun at være én opgravnings fase. Det formodes at de enkeltforløbende grøfters funktion ophører omkring overgangen fra 1700-tallet til 1800-tallet. På dette tidspunkt er der gravet affald ned i grøfterne eller tæt på disse flere steder (A110, A30 og A84 c), hvad man ikke formodes at ville gøre, hvis disse stadig var funktionelle grænser. Årsagen til at grøfternes funktion ophørte, kunne være udflytning af gårde fra landsbyen til det åbne land, som netop foregik på dette tidspunkt. Hvor længe grøfterne har fungeret som skel, og hvilke der er samtidige er mere usikkert. Selvom A23 og A66 mødes i en ret vinkel, der kunne indicere at de var samtidige, ser det ved snit ud til at A23 er yngre end A66. Det formodes at grøfterne er fra efter middelalderen, hvilket mest beror på, at der praktisk talt ingen fund er fra middelalderen i denne del af feltet, mens der som nævnt ovenfor er fundet en stump keramik, der er glaseret på begge sider i grøft A11.

Hjørne af skelgrøft fra 17-1800-tals gård

Grøftgruppen i feltes sydøstlige del

Grøftgruppen domineres af de to brede, øst-vestgående grøfter A89 og A95, der forsætter ud over feltgrænsen i begge retninger. Tæt på A89, mod syd, ses tre grøfttunger (A99, A101 og A102) der når op til 2,5 m ind i feltet mod øst og fortsætter uden for feltgrænsen mod vest. Grunden til at disse anlæg regnes med til grøftgruppen er dels deres orientering, dels at et lignende grøftsystem, blot i større målestok, er set ved udgravninger ved Tårnby på Amager (Roland 2005). Tolkningen af grøftsystemet er ikke entydig eller afklaret, men det synes ret sikkert, at grøfterne er udtryk for en mere markant grænse eller skeldragning. Grøft A89 og A95 er op til 172 cm, henholdsvis 158 cm brede i undergrundsniveau, og op til ca. 50 cm dybe, og må derfor målt fra det oprindelige overfladeniveau have været op til 2 m brede og ca. 75-80 cm dybe. Et ganske betydeligt anlægsarbejde og en markant grænsedragning. De lignende grøfter fra Tårnby dateres til vikingetid/ tidlig middelalder, en datering der også kunne passe på grøfterne her fra Haldagerlille, da der er fundet et skår af Østersøkeramik dybt i A89 (x1). De mindre, parallelle grøfter, A99, A101 og A102, er slet ikke så markante, den største (A101), er 56 cm bred og 16 cm dyb. Disse grøfters funktion er ikke klar.

Det skal nævnes at grøfterne A89 og A95 skærer en grube (A112) der således må være ældre. Der blev fundet lidt knogle i bunden af gruben (x55).

Kalkgruben

Anlægget over området, hvor grøft A23 og A66 mødes i en vinkel, blev først kaldt A57, da det i første omgang så ud som et anlæg. Senere blev det opdelt i tre anlæg, A110, A109 og A107, og A57 udgik.

A107, hvor der var mange teglsten i overfladen, viste sig at være en muret kalkgrube. Kalkgruben var rundmuret med en indvendig diameter på 50 cm og en udvendig diameter på 70 cm, bygget op af Flensborgsten. Kalkgruben har efter al sandsynlighed været højere, da der fra den bevarede kant og til bund kun var 24 cm. Indeholdt humøst, leret sand blandet med teglstykker og kalkklumper, formentlig materiale fra nedrivning af gruben. Stenene der var brugt til opbygningen, var i nogle tilfælde blåbrændte (x36). I anlægget blev fundet keramik fra 17-1800-tallet (x7, x21).

Muret kalkgrube fra 17-1800-tallet

Ovnkonstruktion

I feltets sydøstlige del fandtes rester af en ovnkonstruktion, tæt på feltets nordøstlige grænse. Området med ovnkonstruktionen overlejrer grøft A95. Ovnkonstruktionen har to hovedbestanddele: et hårdt brændt område (A113), hvor selve opfyringen af ovnen må være foregået og tæt her ved et stenlagt område, der kan have været selve ovnrummet (87). Det stenlagte område består af både natursten og tegl, der er lagt i stabiliserings-sand. I det hårdtbrændte område ses varmepåvirkning ned i 20 cm's dybde. Lige syd for det stenlagte område løber et smalt, aflangt anlæg med store pletter af trækul, og hvor den vestlige del er orangebrændt ler (A116). Kunne ligne et vægforløb, men det er meget usikkert.

Det er svært at afgøre, hvor stor ovnen kan have været, da den dels ligger tæt på feltgrænsen, dels ligger på et niveauspring, der fremkom ved udgravningen, men det synes sikkert, at det har været en konstruktion bygget over jorden og ikke nedgravet. Der er fundet en smule 17-1800-tals keramik ved ovnkonstruktionen (x22, x60).

Dele af en ler-, tegl- og stenbygget ovn fra 17-1800-tallet

Lertagningsgruber

A 84 der var et stort område med kulturlag/opfyldslag, viste sig ved maskinsnitning for størstedelens vedkommende, at være en stor lertagningsgrube. Gruben var tilnærmelsesvis rektangulær og målte ca. 4 x 5 m, og nåede ned i 75 cm's dybde. Fyldet var gråbrunt, humøst, meget leret sand, delvist blandet med undergrundsler. Der sås også lidt stumper og brokker af munkesten, samt en del trækulsstumper. Dele af A84 der formodes at ligge uden for gruben blev benævnt A84 b og A84 c.

A3, A13 og A73 er lidt mindre lertagningsgruber, der efterfølgende er brugt som affaldsgruber. I A73 fandtes mange knogler fra kvæg og får, samt 1700-tals keramik (x2). A9 er ligeledes en lertagningsgrube, men synes ikke at være brugt som affaldsgrube. A13 var den dybeste af lertagningsgruberne med 120 cm, mens A3 var den laveste med 52 cm.

Anlæg til bearbejdning af jern?

I A108, et kun få cm dybt anlæg, blev fundet en del jernholdige slagter (x59), heraf udledes at der kan have fundet jernbearbejdning sted ved anlægget, hvis det ikke blot drejer sig om affald. Der blev fundet en stump glaseret keramik i anlægget (x19). A68, der ligger umiddelbart op til A108, troedes i første omgang at være en del af samme anlæg, men snitning viste at A68 var ældre end A108. Der blev fundet en del kalkspor i A68, muligvis en rest af en kalkgrube.

Tolkning

Der tegner sig et billede af et område, hvor der tilsyneladende ikke på noget tidspunkt i historien har været beboelse. På kort fra 1799 ses, at der har været gårde ganske tæt på feltet, mod nordøst og

mod sydøst, men ikke på feltets område. Spor fra oldtid og middelalder indskrænker sig til ganske få stumper keramik, når der ses bort fra det markante, øst – vestgående grøftsystem i feltets sydøstlige del, samt en grube (A112), der skæres af A89 og A95. Dette grøftsystem dateres til tidlig middelalder på baggrund af fund af Østersøkeramik og sammenligning med lignende grøfter ved Tårnby på Amager (Roland 2005).

Dette grøftsystem, som er et omfattende anlægsarbejde, kan være et udtryk for landsbyens afgrænsning i tidlig middelalder. Grøftsystemet synes at ligge for langt væk til at have relation til kirken.

De enkeltforløbende grøfter i feltets modsatte ende synes at være skelgrøfter, som led i en inddeling af gårdtofter og formodes at være fra en periode mellem renæssance og overgangen mellem 17- og 1800-tallet. Det er nemlig fra denne periode, overgangen mellem 17- og 1800-tallet, at der ses flest spor af aktivitet på området. Her er de enkeltforløbende skelgrøfters funktion tilsyneladende ophørt, da man er begyndt at grave affald ned i dem. Det kunne betyde, at der var sket en udflytning af nogle af gårdene i landsbyen, hvorfor de gamle toftgrænser ikke mere gjaldt. På højkantkort fra omkring 1870 ses at fem gårde er flyttet fra landsbyen i forhold til kort fra 1799, her i blandt de to gårde der ligger nærmest udgravningsfeltet.

Blandt de markante aktivitetsspor fra perioden er ovnkonstruktionen, kalkgruben og lertagningsgruberne. Disse aktiviteter leder hen til, at ovnkonstruktionen kunne være rester af en såkaldt bondeteglovn. I en kort periode fra slutningen af 1700-tallet til midten af 1800-tallet blev der opført en mængde af disse små teglovne over hele landet, hvor bønderne selv brændte teglsten til deres gårde. Allerede i 1770'erne agiterede Det kgl. Danske Landhusholdningsselskab kraftigt for etableringen af små bondeteglovne ved enhver landsby (Pedersen 2007). Målet var en forbedring af boligstandarden. Fra midten af 1800-tallet blev produktionen overtaget af mere industrielle teglværker. På højkantkort fra ca. 1870 ses, at der er opført et teglværk lige syd for Haldagerlille. Andet der kunne pege på en teglovn er, at der flere steder på feltet er nedgravet tegl, ligesom tegl og teglstumper ses spredt over store dele af feltet. Det er også påfaldende, at en del tegl synes at være fejlbrændt, eller med mange urenheder. Ligeledes er der ikke spor, der kunne pege på en anden anvendelse af ovnen. Den tegl der menes brændt er af den såkaldte Flensborg-type, som også er anvendt til opmuringen af den fundne kalkgrube A107. I teglovnen kunne man også brænde kalk, så kalkgruben er endnu et anlæg der peger på en teglovn.

De stolpehuller der findes spredt på feltet, synes ikke at indgå i nogen bygningskonstruktioner og er ikke daterbare, kan være rester af småhegn el. lign.

Sammenfatning

Afsluttende kan konkluderes, at hovedparten af spor efter aktiviteter på området stammer fra perioden omkring overgangen fra 17- til 1800-tallet. En periode, hvor der skete udflytning af gårde fra landsbyerne, og boligstandarden i mange tilfælde blev forbedret ved brug af teglsten. Aktiviteterne på området synes afledt af opførelsen af en bondeteglovn (lertagningsgruber og kalkgrube). Ligeledes er man begyndt at grave en del affald ned på området, hvad man tilsyneladende ikke har gjort før, så området må tidligere have haft en anden funktion, der ikke satte sig spor i undergrunden.

Det nok så interessante sydøstlige grøftsystem, dateret til tidlig middelalder, ligger langt fra de øvrige aktiviteter i tid og udgør muligvis en tidlig afgrænsning af landsbyens område.

Fremtidigt arbejde

Fremtidige anlægsarbejder i området bør forundersøges, i forhold til at undersøge om det kraftige øst-vestgående grøftanlæg kan følges.

I øvrigt anser Næstved Museum denne undersøgelse for afsluttet.

Udgravningsfeltet set fra sydøst.

Undersøgelsens baggrund

Efter landzonetilladelse ønskede bygherre at opføre bolig nær den middelalderlige Haldagerlille Kirke. Efter henvendelse fra bygherre udførte Næstved Museum d. 28/2 2008 en forundersøgelse. Ved undersøgelsen fremkom massive anlægsspor i form af gruber, ildsteder, stolpehuller, kulturlag og grøftforløb. På baggrund af disse spor, og at der ikke tidligere er registreret fund i Haldagerlille, samt den nære beliggenhed til den middelalderlige kirke, blev det besluttet at udføre en udvidet undersøgelse af området.

Topografi, terræn og undergrund

Haldagerlille by er beliggende på en bakketop i et lettere kuperet område nordvest for Fuglebjerg. Det undersøgte areal er beliggende umiddelbart nordvest for den højtbeliggende kirke i den nordvestlige udkant af byen. Kirken stammer fra omkring år 1300, bygget af munkesten og kampesten.

Fra et mindre plateau i den østlige del skråner arealet ned mod vest med en vid udsigt i denne retning. Arealet henlå på tidspunktet for undersøgelsen med en mindre beplantning af unge træer i den sydlige del, mens resten af arealet var græs med spredte nyplantede træer. Grundarealet udgør i alt 3525 m², men kun en mindre del ca. 400 m², i den nordøstlige højtbeliggende del, hvor huset skal opføres, blev berørt af den udvidede undersøgelse.

Undergrunden bestod af rødbrun, stiv ler. Overjordens tykkelse varierede fra 25 – 35 cm og bestod af mørk, gråbrun leret muld.

Andre fortidsminder i området

Der var på forhånd ikke kendt andre registrerede fortidsminder i Haldagerlille og omegn fra middelalder og renæssance. Fra jernalderen stammer en romersk guldmønt, en solidus, fundet i 1874 ved markarbejde. Mønten er slået under Crispus Caesar, 317-326 efter Kr. Det er altid af største interesse at undersøge områder så tæt på en middelalderlig kirke, som vi er her. Dette for at belyse, om der har været bygget og beboet helt op til landsbykirken i middelalderen, renæssancen og senere, og hvilke aktiviteter der ellers måtte have fundet sted. Her ser vi at aktiviteter relateret til bebyggelse findes tæt på kirken i form af skelgrøfter, ovne og råstofgruber; dog ser det ikke ud til at der decideret har stået bygninger.

Metode

Før muldafrømning blev feltets afgrænsning indmålt ved hjælp af målebånd efter udleveret kortmateriale.

Feltet udgjorde ca. 400 m² og var orienteret nordvest – sydøst, med en bredere del mod nordvest og en smallere del mod sydøst. Største bredde ca. 16 m og største længde ca. 32 m.

Efter målesystemet var udlagt blev udgravningsfeltet tegnet i 1:50 (jf. T1-T3). Herefter blev alle anlæg tildelt nummer.

Til start blev det prioriteret at snitte formodede stolpehuller nær feltets midterste del, for at afklare om der kunne være eventuelle bygningskonstruktioner. Herefter blev grøfterne og anlæg i deres nærhed undersøgt. Da en ovnkonstruktion fremkom i feltets sydøstlige blev denne viet en del opmærksomhed. Dernæst blev gruber og udvalgte stolpehuller undersøgt.

Det meget tørre og solrige vejr gav problemer i forhold til undergrunden, der bestod af stiv ler og derfor tørrede meget hårdt op. Fladebeskrivelser og fotos blev derfor udført, når der trods alt kom lidt væde. Alle anlæg blev beskrevet i fladen og nivelleret.

Sidst i forløbet blev udvalgte, dybe gruber, ovnkonstruktion og et kulturlag snittet med maskine. Alle øvrige anlæg blev snittet ved håndkraft.

Snittegninger blev tegnet i 1:20. Detailtegninger i fladen blev ligeledes tegnet i 1:20.

Der blev taget fotos af feltet fra alle 4 sider, samt af udvalgte anlæg (jf. foto 1-61)

Data

Administrativ korrespondance: se museets sag NÆM 2007:163.

Undersøgelsen blev foretaget af NÆM og bekostet af bygherren.

Udgravningen blev udført i perioden 15. april – 9. maj 2008. Daglig leder var arkæolog Kim Christoffersen, Næstved Museum, endvidere deltog arkæolog Fredrik Larsson. Maskinfører var Rune fra HRJ Service, Enø. Ansvarlig leder var museumsinspektør Birgitte Borby Hansen, Næstved Museum.

Tidstavle

Middelalder	1050 – 1536 (Reformationen)
Renæssance	1536 – 1648 (Chr. IV's død)
Nyere tid	1648 - nutid

Litteratur

Pedersen, V. J. 2007. Fire teglovne – spor efter teglbrænding i Herning Museums område. *Herning Museum. Midtjyske fortællinger 2007*, 109-120.

Roland T. 2005. Grøfter og hegn, i Mette Svart Kristiansen (red.): *Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år*. Jysk Arkæologisk Selskab 2005.

Næstved Museum
10.06.2008

Kim Christoffersen